

Antalné Szabó Ágnes

A különírás és az egybeírás tanításának a módszertana

ny. egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Mai Magyar Nyelvi Tanszék,

a.szabo.agnes@btk.elte.hu

Absztrakt

A tanulmány témája a különírás és az egybeírás témakörének a módszertani feldolgozása. A tanulmány röviden utal az elméleti alapokra, majd lépésről lépésre egy tanulói tevékenységekre épülő, induktív tanulás- és tanításmódszertani utat mutat be az alárendelő szóösszetételek helyesírási szabályaihoz kapcsolódva. A tanulás támogatására helyesírási táblázatokat, folyamatábrákat és hierarchikus fűrtábrákat is ajánl.

Kulcsszók: anyanyelv-pedagógia, tanulásmódszertan, helyesírás, különírás és egybeírás, vizualitás

The methodology of teaching the spelling rules of subordinating compound words

Abstract

The topic of the study is the methodological overview of the orthographical question of compound terms and, particularly, whether the two units/parts are separated by a space or written as one word. The study briefly refers to the theoretical foundations, and then presents a step-by-step, inductive learning and teaching methodology based on student activities linked to the spelling rules of subordinating compound words. It also offers spelling charts, flowcharts and hierarchical cluster diagrams to support learning.

Keywords: mother-tongue pedagogy, learning methodology, spelling, special writing and spelling, visuality

1. Bevezetés

A magyar helyesírást egyrészt tudatosan tanuljuk, másrészt azok a szövegtapasztalatok is hatnak a helyesírásunkra, amelyeket a különféle szövegekkel való találkozáskor nap mint nap megélünk az élő és a virtuális környezetben. Különösen fontos a tudatos tanulás a magyar helyesírás azon témaköreiben, amelyekben az írásmód helyesírási szabályokkal magyarázható, és a szabályok között rendszerszerű összefüggés van (Antalné Szabó 2023). Ebbe a csoportba tartozik a különírás és az egybeírás témaköre is, amelynek szabályai bizonyítják, hogy van rendszer és logika a magyar helyesírásban. Nem az egyes példák írásmódját, különírását vagy egybeírását kell megjegyezni, hanem a különírás és az egybeírás szabályait szükséges megérteni és alkalmazni az újabb és újabb esetekben. A jelen tanulmány ahhoz ad módszertani segítséget, hogy milyen módszerekkel lehet tanulni és tanítani a különírás és az egybeírás szabályait.

2. Elméleti alapok

A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadásában fontos változás volt a különírás és az egybeírás fejezetének a didaktikai célú átszerkesztése (AkH. 2015; Keszler 2015). Ennek következtében a különírás és az egybeírás szabályainak a fő rendezési elve nem az összetett szavak grammatikai típusai, hanem az egybeírás fő forrásai lettek. A helyesírási szabályzat 11. kiadásában a szabályokat aszerint lehetett megtalálni, hogy a szabályok milyen grammatikai típusú összetételre vonatkoztak, például a szabályzat külön tárgyalta az alanyos, a minőség- és a mennyiségjelzős, valamint a tárgyias, a határozós és a birtokos jelzős alárendelő szóösszetételek szabályait, és az alpontokon belül nevezte meg az egybeírás fő okait (AkH. 1984). A 12. kiadásban az egybeírás okai adják a fő rendezési elvet, és csak ezen belül tér ki a szabályzat az egyes alárendelő összetételi típusok írásmódjára. Az egybeírást meghatározó okok megértéséhez így nem feltétlenül szükséges az alárendelő összetételek egyes típusainak a felismerése, ezáltal nagyobb mértékben lett felhasználóbarát a helyesírási szabályzat (AkH. 2015). A szabályzat 12. kiadásának a megjelenése előtt már sokan úgy tanították ezt a témakört mind a köznevelésben, mind a felsőoktatásban, hogy nem az alárendelő összetételek típusaiból, hanem az egybeírásuk okaiból indultak ki. Az oktatásban alkalmazott módszertan is indokoltá tette a 12. kiadásban a különírás és az egybeírás fejezetének a didaktikai célú átszerkesztését (Antalné Szabó 1999, 2004, 2009, 2010).

Ugyanakkor a grammatikai tudást teljesen nem nélkülözhetjük a különírás és az egybeírás szabályainak a megértésében sem, hiszen igen erős a helyesírási szabályozás grammatikai meghatározottsága (Antalné Szabó 1999; Laczkó 2002). Az összetett szó, az alárendelés és a mellérendelés fogalmának ismerete mindenképpen szükségesek a szabályok megértéséhez és alkalmazásához. Ez az oka annak, hogy a különírás és az egybeírás témaköre elsőként csak a felső tagozatban lehet tananyag. A következőkben sokéves személyes tapasztalatok alapján egy olyan tanítás- és tanulásmódszertani út bemutatása következik, amelynek célja a különírás és az egybeírás szabályainak a megértése, a szabályok rendszerszerűségének, logikájának a felismerése és alkalmazásuk a gyakorlatban.

3. A különírás mint természetes írásmód

Az első lépésben fontos a következő két állítást közösen értelmezni: *A magyar helyesírás különíró helyesírás. Egészen addig különírunk, ameddig nincs rá okunk, hogy egybeírjunk.* Ezt a két mondatot célszerű felírni a táblára is. Ha értelmezzük az első mondatot, azt jelenti, hogy a magyar nyelvben a szavak természetes írásmódja a különírás, és csak okkal írhatjuk egybe a szavakat. Az egybeírás csak a szabályzatban meghatározott esetekben lehetséges, így annak eldöntéséhez, hogy két szót különírjunk vagy egybeírjunk, az egybeírás okait kell ismerni. Amikor a diákok újonnan tanulják a különírás és az egybeírás szabályait, lépésről lépésre célszerű haladni. A következőkben olyan induktív módszertani utat mutat be a tanulmány, amely a megbeszélés módszerére és induktív menetű, közös példaelemzésre épül.

4. A jelentésváltozás mint az egybeírás oka

Az alaptételek megértését tanári kérdések követik: Mi lehet az oka annak, hogy a *különírunk* szót egybeírjuk? Mi a különbség a *külön írunk* és a *különírunk* kifejezés között? Mondatalkotással lehet bizonyítani, hogy mást jelent az egybeírt szó a különírt kifejezéshez képest. Hasznos, ha a következő lépésben a diákok egy szóhalmazból kiválogatják azokat a kifejezéseket, amelyeknek lehet különírt és egybeírt változatuk is, és a jelentések eltérnek: *ablaktörő, asztalláb, barátfüle, egyetért, fényvédő, gyorsvonat, háromszög, kétszersült.* Más jelentenek különírva, mint egybeírva a következők: *barátfüle, egyetért, gyorsvonat, háromszög, kétszersült.* Az eltérő jelentést mondatalkotással lehet bizonyítani. A közösen megfogalmazott tanulság pedig az, hogy ha mást jelent az egybeírt szó, mint a különírt kifejezés, akkor egybeírhatjuk a szavakat, ezekben az esetekben az egybeírás oka a jelentésváltozás. Ezért amikor dönteni szeretnénk a szavak különírásáról vagy

egybeírásáról, meg kell vizsgálni, hogy történt-e jelentésváltozás. Célszerű a tanulás ezen szakaszában elkezdni egy fürtábrát az egybeírás okairól és az első okot, a jelentésváltozást a fürtábrában rögzíteni (3. ábra). Fel lehet hívni a diákok figyelmét arra is, hogy a magyar helyesírás értelemtükröző jellegét igazolja, hogy jelentésváltozás miatt egybeírjuk a szavakat. Gyakorlásképpen sarkított mondatokat alkothatnak a megadott szavakkal: *ördög + adta, semmit + mondó, tökkel + ütött, kis + asszony, tíz + perc, város + háza*. Pl.: *Ez az épület a város tulajdona, a város háza, itt vannak a városháza irodái.*

Fontos, hogy a diákok belássák, ha két szó egybeírva nem jelent mást, mint különírva, akkor a jelentésváltozás nem lehet az oka az egybeírásnak, mivel a szavak kapcsolatának a természetes formája a különírás. Ezért írjuk szakszóként is külön a *rokon értelmű* és az *azonos alakú* kifejezéseket. A magyarázat azt is bizonyítja, hogy a jelentésváltozás jelenségének mint az egybeírás első okának a megértéséhez nem feltétlenül szükséges az alárendelő összetett szavak típusainak az ismerete.

5. A nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége mint az egybeírás oka

5.1. A szabályok megértése alapfokon

Az *ablaktörlő*, az *asztalláb* és a *fényvédő* szavaknak nincs eltérő jelentésű különírt változatuk, így ezeknél a szavaknál nem lehet a jelentésváltozás az oka az egybeírásnak. Magának a *jelentésváltozás* szónak sincs különírt, eltérő jelentésben használt alakja. A következő logikai lépés ezért annak közös vizsgálata, hogyan keletkeztek ezek az egybeírt szavak. A *jelentésváltozás* szó átalakítható egy toldalékkal bővült, különírt szerkezetté: *jelentésnek a változása*. Hasonló párok: *ablaktörlő* → *ablakot törölő*; *asztalláb* → *asztalnak a lába*; *fényvédő* → *fénytől védő*. Mi a hasonlóság a párok egybeírt tagjai között? Mindegyik egybeírt kifejezésből hiányzik az a toldalék, amelyik a különírt változatban a két szó közötti grammatikai kapcsolatot jelzi. Az *ablaktörlő* szóból a *-(o)t*, az *asztalnak a lába* szerkezetből a *-nak* és az *-a*, a *fénytől védő* szerkezetből pedig a *-tól*. Hasznos gyakorlat ez a fordított irányú átalakítás, ezáltal megértik a diákok, hogy ha elhagyjuk a szavak nyelvtani kapcsolatát jelölő toldalékokat, akkor a szavakat egybeírjuk: *államot alapító* → *államalapító*; *iskolának az orvosa* → *iskolaorvos*; *készpénzzel fizetés* → *készpénzfizetés*.

Az egybeírás második okának a megértéséhez sem feltétlenül szükséges az alárendelő összetett szavak és a toldalékok típusainak az ismerete. Elegendő azt felfedezniük a diákoknak, hogy ha a szavak nyelvtani kapcsolatát toldalékkal jelölő, különírt szerkezetből elhagyjuk a toldalékokat, akkor a szavakat egybeírjuk, ekkor a viszonyjelölő toldalékok helyett az egybeírás jelzi a szavak grammatikai kapcsolatát. Az egybeírás másik oka tehát a kapcsolatot jelölő toldalékok hiánya, a nyelvtani kapcsolat jelöletlensége a szó alakján. Ezért amikor dönteni szeretnénk a szavak egybeírásáról vagy különírásáról, és már megállapítottuk, hogy nem történt jelentésváltozás, akkor azt is meg kell vizsgálni,

átalakítható-e a szókapcsolat olyan különírt szerkezetté, amelyben toldalék jelöli a szavak közötti nyelvtani kapcsolatot. Ha átalakítható, akkor a toldalék nélküli szerkezet egybeírandó. A tanuláson ezen a pontján célszerű bővíteni az egybeírás okairól elkezdett fürtábrát a második okkal, a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlenségével (3. ábra).

Az előző magyarázat is alátámasztja, hogy miért volt didaktikailag indokolt lépés a magyar helyesírás szabályainak 12. kiadásában a különírás és az egybeírás fejezetének az átszerkesztése (AkH. 2015; Keszler 2015), hogy a szabályok fő csoportosítási szempontjai az egybeírás okai lettek.

5.2. A szabályok megértése magasabb fokon

Ha magasabb oktatási szinten foglalkozunk a témakörrel, vagy a diákoknak biztos előzetes tudásuk van az alárendelő összetett szavak típusairól, akkor a témakör azzal bővíülhet, hogy a diákok megfigyelik, melyik összetételi típus hogyan viselkedik. A diákok példák nélkül kapják meg az 1. táblázatot, valamint betűrendben a megadott példákat, és azt kérjük tőlük, hogy keressék meg a helyüket a táblázatban.

Az alárendelő szóösszetétel típusa	Az egybeírás oka	
	Jelentésváltozás	A nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége
Alanyos	<i>nyakatekert</i>	–
Tárgyas	<i>jótáll</i>	<i>életmentő</i>
Határozós	<i>tűzről pattant</i>	<i>magasugrás</i>
Minőségjelzős	<i>kisujj</i>	–
Mennyiségjelzős	<i>ezeremester</i>	–
Birtokos jelzős	<i>bolondokháza</i>	<i>galambfészkek</i>

1. táblázat: Az alárendelő szóösszetételek típusai (Antalné Szabó 2010)

A megoldás megbeszélésekor a jelentésváltozást mutató szavak helyét ismét sarkított mondatok alkotása bizonyíthatja, pl.: *Ugyan törött lábbal nem jót áll, de jótáll a barátjáért.*

A nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlenségének az oszlopában a példák helyét a tanult módon, átalakítással lehet bizonyítani: *életmentő* → *életet mentő*; *magasugrás* → *magasra ugrás*; *galambfészkek* → *galambnak a fészke*. Magasabb oktatási szinten a különírt alakokban megjelenő viszonyjelölő toldalékok típusát is megnevezhetjük, bekarikázhathatjuk őket: a tárgyragot, a birtokos jelző ragját a birtokost megnevező szón, a birtokos személyjelet a birtokszón. Ha a diákok szeretnék megjegyezni, hogy milyen típusú összetételeket lehet a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége miatt egybeírni, akkor

egy emlékeztető szó segít nekik. A „háztartásbeli” (= *HTB*) szótípusok esetén lehet ok a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírásra: *H* = határozós, *T* = tárgyas, *B* = birtokos jelzős szóösszetételek.

Ki lehet egészíteni a táblázatot a jelentéstömörítő összetétel sorával és a hozzá tartozó példával is az alaki jelöletlenség oszlopában: *búcsúcsók*. Érdeemes rákérdezni arra is, hogy miért írjuk egybe a *jelentéstömörítő* kifejezést, és a táblázat melyik cellájában lenne a helye. A megoldásnak, a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlenségének a bizonyítéka ismét a transzformáció: *jelentéstömörítő* → *jelentéstömörítő*. Általában hasznos gyakorlat, ha az éppen tanult helyesírási szabályra a közösen használt tankönyv szövegében keresnek példákat a diákok. További gondolkodtató kérdés a diákok számára, hogy az alanyos, a minőségjelzős és a mennyiségjelzős szóösszetételek sorában miért marad üresen a cella a nyelvtani kapcsolat jelöletlenségének oszlopában (1. táblázat). A diákok rájönnek, hogy az alanyos, a minőségjelzős és a mennyiségjelzős nincs saját toldaléka, jele vagy ragja, ezért nincs mit elhagyni, így az alaki jelöletlenség az esetükben nem lehet az egybeírás forrása.

6. Az íráshagyomány mint az egybeírás oka

Az egybeírást magyarázó okok között a diákoknak nem könnyű megérteniük az íráshagyomány fogalmát, és hogy ez hogyan befolyásolja a különírást és az egybeírást. Ehhez az okhoz tartoznak egyrészt a szabályok által rendszert alkotó íráshagyomány esetei, másrészt a kivételes írásmódú szavak. A rendszert alkotó íráshagyomány körébe tartozik az anyagnévi, a számnévi, valamint a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetek helyesírása. A példák elemzésének arra kell rámutatnia, hogy a helyesírási szabályok alapján az egyes kifejezések szerkezete határozza meg, hogy mely kifejezéseket kell külön-, melyeket egybeírni. Ez a szabálycsoport egyrészt a komplexitása, másrészt a nagyobb mértékű grammatikai meghatározottsága miatt – a tapasztalatok alapján – nehezebben befogadható a diákok számára.

6.1. Az anyagnévi jelzős szókapcsolatok írásmódja

Az íráshagyomány fogalmának az értelmezését az anyagnévi jelzős szerkezetek elemzésével célszerű kezdeni. A diákok számára az a feladat, hogy találják ki, mi a hasonlóság, és mi a különbség a 2. táblázatban található példák felépítésében és helyesírásában. A szókapcsolatok szerkezetének az oszlopát üresen kapják a diákok a 2. táblázatban.

A szókapcsolatok szerkezete	Anyagnévi jelzős szókapcsolatok		
egyszerű szó + egyszerű szó	<i>aranylánc</i>	<i>faasztal</i>	<i>kőburkolat</i>
egyszerű szó + összetett szó	<i>arany nyaklánc</i>	<i>fa íróasztal</i>	<i>kő falburkolat</i>
összetett szó + egyszerű szó	<i>fehéraryany lánc</i>	<i>tölgyfa asztal</i>	<i>márványkő burkolat</i>
összetett szó + összetett szó	<i>fehéraryany nyaklánc</i>	<i>tölgyfa íróasztal</i>	<i>márványkő falburkolat</i>

2. táblázat: Az anyagnévi jelzős szókapcsolatok helyesírása

A diákok elemzésének az eredménye: mindegyik példában található anyagnév, a különbség a szerkezetükben van. Az első sorban levő példák két egyszerű szóból épülnek fel, míg a többi példában az egyik vagy mindkét szó összetett szó. Az elemzés eredményét közösen rögzítik a táblázatban.

A megfigyelés alapján az is megállapítható, hogy csak azokat a kifejezéseket írjuk egybe, amelyekben mind az anyagnév, mind a jelzett szó egyszerű szó. Ha vagy az anyagnév, vagy a jelzett szó, vagy mindkettő összetett szó, akkor különírjuk a szókapcsolatokat. A megértést és a szabály megjegyzését segíti, ha vizuálisan, függőleges egyenessel jelöljük az összetett szavakban a taghatárokat. Tehát az anyagnévi jelzős kapcsolatok különírása és egybeírása a felépítésüktől függ, ezt fogalmazza meg a helyesírási szabály, erre épül az írásmód, az íráshagyomány. Ez azt is jelenti, hogy ha anyagnévi jelzős szerkezettel találkozunk, nem kell megvizsgálni az egybeírás másik két okát, sem a jelentésváltozást, sem az alaki jelölétlenséget, a helyesírás kizárólag az anyagnév és a jelzett szó felépítésétől függ.

6.2. A számnévi jelzős szókapcsolatok írásmódja

A számnévi jelzős szókapcsolatokkal csak az anyagnévi jelzős szókapcsolatok után érdemes foglalkozni, mivel a szabályuk egy új elemmel bővül az anyagnévi jelzős szerkezetek szabályához képest. Csak akkor érvényes rájuk az előzőleg megismert szabály, ha a számnévhez *-i*, *-s*, *-nyi*, *-ú*, *-ű*, *-jú*, *-jű* vagy *-ként*, *-nta*, *-nte* toldalékok kapcsolódnak. Magasabb oktatási szinten megnevezhetjük a melléknévképzőket és a határozóragot, de a típus megnevezése nélkül a toldalékok felismerése is elegendő a szabály alkalmazásához. A számnévi jelzős kapcsolat fogalmát célszerű összegezve ábrázolni, megadva benne az összes toldaléktípust, valamint azt, hogy a számnév tőszámnév és határozatlan számnév egyaránt lehet (1. ábra).

számnév tőszámnév (pl. <i>egy, öt</i>) határozatlan számnév (pl. <i>sok, több</i>)	+	jelzett szó <i>-i, -s, -nyi, -ú, -ű, -jú, -jű,</i> <i>-ként, -nta, -nte</i> toldalékkal	=	számnévi jelzős szókapcsolat (pl. <i>egyévnnyi, egy ezredévnnyi,</i> <i>öthetente, sokágú, többnapos,</i> <i>több hónapos</i>)
---	---	--	---	---

1. ábra: A számnévi jelzős szókapcsolatok jellemzői

Hasznos gyakorlat a szabály megértéséhez, ha a diákok önállóan oldják meg a következő szóegyenleteket az anyagnévi jelzős kapcsolatokra vonatkozó szabály alkalmazásával (3. táblázat). A megoldást tartalmazó cellákat üresen kapják. A megértést segíti, ha vizuálisan is jelöljük az összetett szavak tagjainak a határát, valamint bekarikázzuk a toldalékokat.

A kapcsolat tagjainak szerkezete	Számnévi jelzős kapcsolatok	
egyszerű szó + egyszerű szó	<i>három + napos = négy + tagú = sok + méternyi =</i>	<i>háromnapos négytagú sokméternyi</i>
egyszerű szó + összetett szó	<i>három + hónapos = négy + szótagú = sok + négyzetméternyi =</i>	<i>három hónapos négy szótagú sok négyzetméternyi</i>
összetett szó + egyszerű szó	<i>tizenhárom + napos = tizennégy + tagú =</i>	<i>tizenhárom napos tizennégy tagú</i>
összetett szó + összetett szó	<i>tizenhárom + hónapos = tizennégy + szótagú =</i>	<i>tizenhárom hónapos tizennégy szótagú</i>

3. táblázat: A számnévi jelzős szókapcsolatok helyesírása

A 3. táblázat rámutat az anyagnévi és a számnévi jelzős kapcsolatok helyesírásának az összefüggéseire, és tovább bővül az íráshagyománynak mint az egybeírás okának a fogalma a számnévi jelzős szerkezetekre vonatkozó szabályokkal (3. ábra). Amint az elemzés is bizonyítja, az íráshagyományhoz tartozó helyesírási szabályok megértéséhez szófaji ismeretek is szükségesek.

6.3. A folyamatos melléknévi igenévi jelzős szókapcsolatok írásmódja

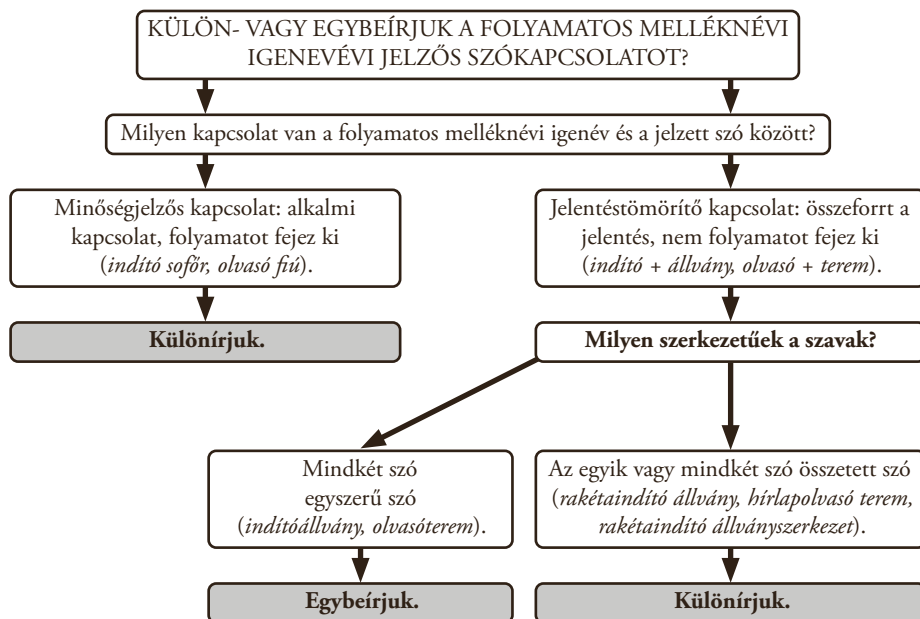
A folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetekre vonatkozó helyesírási szabály az előzőekhez képest még összetettebb gondolkodást kíván, egy újabb lépéssel bővül a gondolkodási folyamat. Fontos a tanulók előzetes tudása arról, hogy *-ó*, *-ő* képzővel alkotjuk a folyamatos melléknévi igeneveket, fel kell ismerjék a szófajt, valamint ismerniük kell a jelentéstömörítő összetételek és a minőségjelző fogalmát. A 2. ábrában a kérdés-válaszok mutatják meg a gondolkodás menetét.

A tanulóknak azt a feladatot lehet adni, hogy járják végig a táblázatban leírt gondolkodási utat, és ez alapján döntsék el a következő szerkezetekről, hogy külön- vagy egybeírjuk őket:

parkoló + autó, parkoló + óra, fürdő + gyerek, fürdő + város, csónakázó + tó, ugró + béka, síugró + sánc, sétáló + utca, növényvédő + szer, előadó + körút, partvédő + gát. A feladat megoldása: *parkoló autó, parkolóóra, fürdő gyerek, fürdőváros, csónakázótó, ugró béka, síugró sánc, sétálóutca, növényvédő szer, előadó körút, partvédő gát.* Játékos feladat,

a szabály megértését segíti a következőkhöz hasonló mondatok alkotása: Ha nem a tó csónakázik, hanem csónakázásra alkalmas tóról van szó, akkor egybeírjuk a *csónakázótó* szót. Mivel nem a sánc ugrik, egybeírjuk az *ugrósánc* szót. De hiába nem a sánc a síugró, különírjuk a *síugró sánc* szerkezetet, mert az első tag összetett szó.

2. ábra: A folyamatos melléknévi igenévi jelzős szókapcsolatok helyesírása

Ez a szabály nemcsak a komplexitása miatt fogadható be nehezebben, hanem az is nehezíti az alkalmazását, hogy míg az anyagnévi és a számnévi jelzős szerkezetek szabálya a megismert grammatikai esetekben kivétel nélkül alkalmazandó, addig itt van kisszámú kivétel, amelyek helyesírása nem igazodik a tanult szabályhoz. Pl.: *mérőműszer*, *vendéglátóipar*. Egy táblázattal érdemes összefoglalni az anyagnévi, a számnévi és a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szókapcsolatok helyesírása közötti összefüggést (4. táblázat).

A szókapcsolatok szerkezete	Anyagnévi jelzős szókapcsolatok	Számnévi jelzős szókapcsolatok	Jelentéstömörítő folyamatos melléknévi igenévi jelzős szókapcsolatok
egyszerű szó + egyszerű szó	<i>faasztal</i>	<i>négytagú</i>	<i>védőgát</i>
egyszerű szó + összetett szó	<i>fa íróasztal</i>	<i>négy szótagú</i>	<i>védő homokgát</i>
összetett szó + egyszerű szó	<i>tölgyfa asztal</i>	<i>tizennégy tagú</i>	<i>partvédő gát</i>
összetett szó + összetett szó	<i>tölgyfa íróasztal</i>	<i>tizennégy szótagú</i>	<i>partvédő homokgát</i>

4. táblázat: Az anyagnévi, a számnévi és a jelentéstömörítő folyamatos melléknévi igenévi jelzős szókapcsolatok helyesírásának összefüggései (Antalné Szabó 2010)

A tanult szabályok alkalmazását gyakoroljuk, ha rákérdezzünk a *partvédő* és a *homokgát* szavak írásmódjának az okára. A *partvédő* esetében a toldalékos szerkezetté alakítás mutatja a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlenségét mint egybeírás okot (*partvédő* → *partot védő*), a *homokgát* írásmódját pedig az anyagnévi jelzős kapcsolatok helyesírási szabálya magyarázza. További hasznos ismétlőgyakorlat, ha a diákok megindokolják a tanultak alapján a következő kifejezések helyesírását: *rokon értelmű szó* (nincs ok az egybeírásra), *minőségjelző* (a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírás oka), *nagybetű* (jelentésváltozás az egybeírás oka), *mássalhangzó* (jelentésváltozás az egybeírás oka), *szóelemző* (a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírás oka), *szó szerkezet* (a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírás oka), *íráshagyomány* (a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírás oka), *többjelentésű* (a számnévi jelzős kapcsolatok íráshagyománya az egybeírás oka), *mondatzáró* (a nyelvtani kapcsolat alaki jelöletlensége az egybeírás oka), *kérdőszó* (a jelentéstömörítő folyamatos melléknévi igenévi jelzős kapcsolatok íráshagyománya az egybeírás oka), *háromelemű* (a számnévi jelzős kapcsolatok íráshagyománya az egybeírás oka), *idegen szó* (nincs ok az egybeírásra), *mutató névmás* (a jelentéstömörítő folyamatos melléknévi igenévi jelzős kapcsolatok íráshagyománya a különírás oka).

6.4. A rendszerszerű íráshagyomány mint az egybeírás okának egyéb esetei

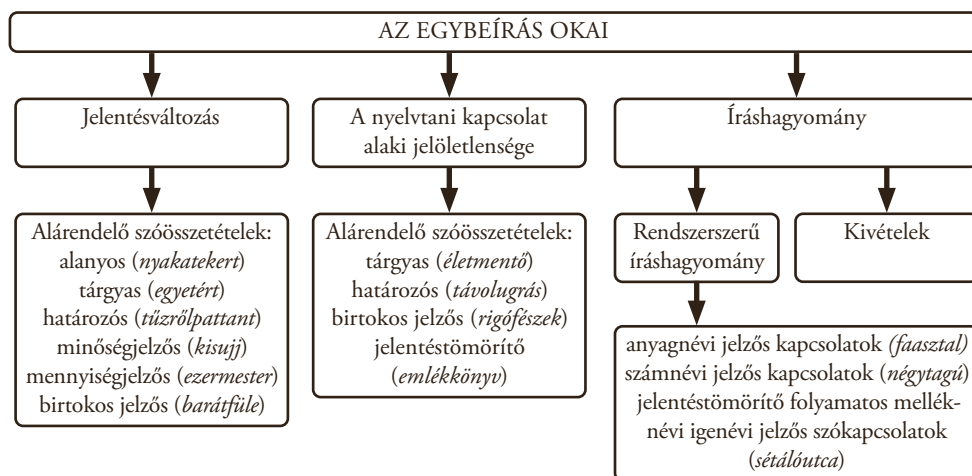
A helyesírási szabályzat más szócsoportok esetében is fogalmaz meg a különírásra és az egybeírásra vonatkozóan olyan szabályokat, amelyeknél nem a jelentésváltozás vagy a nyelvtani kapcsolat jelöletlensége az oka az egybeírásnak, hanem a szabályban megadott nyelvtani sajátosság, az erre épülő íráshagyomány. A jelen tanulmány nem foglalkozik a következő, ide tartozó helyesírási szabályokkal: a színnevek, az igekötős kapcsolatok, a névmási kapcsolatok írásmódjával. Nem célja a tanulmánynak a tulajdonnévből és a köznévből álló összetételek, valamint a mozgószabály eseteinek a tárgyalása sem.

6.5. A kialakult szokás íráshagyományára épülő, kivételes írásmódú szavak

Az íráshagyomány miatt egybeírt szavak kisszámú csoportját képviselik azok a kivételes írásmódú szavak, amelyeket szabály szerint külön vagy egybe kellene írni, de a kialakult szokás miatt nem a szabály szerint írjuk őket, és a helyesírási szótár is a kivételes írásmódot rögzíti (Tóth 2017). Az ismeretbővítés késői szakaszában célszerű foglalkozni a kivételekkel, és fontos hangsúlyozni, hogy csak kevés példa tartozik ide, mert nagy többségben a különírás az egybeírás szabályait alkalmazzuk.

Vannak olyan kivételes írásmódú szavak, amelyeket jelentésváltozás és alaki jelöletlenség nélkül is egybeírunk, továbbá nem tartoznak az íráshagyomány esetei közé sem: *dércsípte, molyrágta, napsütötte, porlepte, haditeru, jótett, útitárs, bérbeadás, rendbehozatal, napkelte, tojásfehérje* stb. A szabályostól eltérő, kivételes írásmódúak a következő szavak is, amelyeket az íráshagyomány szabályai szerint külön kellene írni, mert a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezet valamelyik tagja összetett szó, mégis egybeírjuk őket: *bevásárlóközpont, forgószínpad, javítóműhely* stb. A jelentésváltozás ellenére is különírjuk számos állandósult szókapcsolat elemeit: *állást foglal, szemet szúr, dugába dől, lépre csal* stb. De fontos kiemelni, hogy a kivételes írásmódú szavak nagyon kis részét képezik ennek a témakörnek, és nagy arányban a szabályos írásmód érvényesül, ezért érdemes megtanulni a szabályokat. A kivételes írásmódú szavak témakörét felhasználhatjuk arra is, hogy a diákok gyakorolják a szabályzat és a szótár használatát, értelmezzék, jegyzeteljék ki a 134–137. szabálypontokat, ellenőrizték a szavak írásmódját (Gonda 2009; AkH. 2015).

Az íráshagyomány témaköre végén fontos bővíteni az egybeírás okait megnevező ábrát az íráshagyomány két típusával, a rendszert alkotó íráshagyománnyal és a kivételes írásmódú szavak csoportjával (3. ábra).

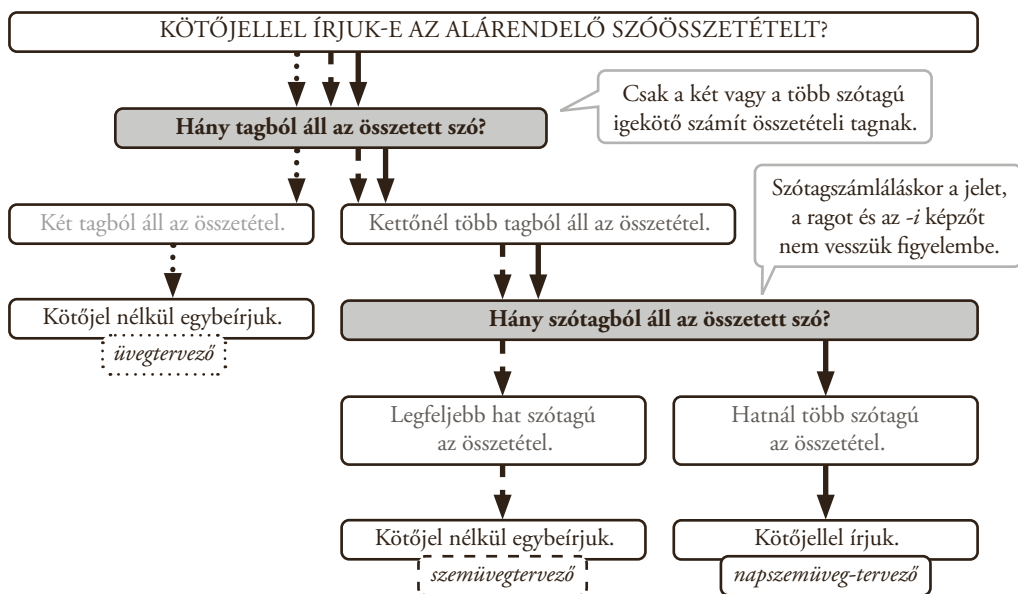

3. ábra: Az egybeírás okai (Antalné Szabó 2010)

A fürtábrát hagyományosan és digitálisan egyaránt el lehet készíteni, hasznos kiegészíteni a szabályzat és a szótár további példáival. Az általános iskolai korosztálytól élő fürtábrát is lehet kérni: a diákok megkapják a fürtábra egy-egy elemét, és úgy kell felállniuk, ahogyan a fürtábra felépül. A jelentésváltozás ága a szóismétlésekkel, a valódi mellérendelő szóösszetételekkel és az ikerszókkal bővíthető, amikor a diákok ezt a témakört tanulják.

7. A többszörös szóösszetételek helyesírása

A kettőnél több tagból álló szóösszetételeket az olvashatóság érdekében gyakran kötőjellel tagoljuk. Fontos kiemelni a diákoknak, hogy a kötőjeles írásmód is az egybeírás egyik fajtája. Sokféle szempontot kell figyelembe venni, amikor el akarjuk dönteni, hogy tagolhatjuk-e kötőjellel az összetett szót. A kötőjeles írás szempontjainak és a gondolkodás lépéseinek a megjegyzését – függetlenül az életkortól – egy emlékeztető történettel lehet segíteni. A 4. ábra mutatja be három testvér, három összetett szó (*üvegtervező, szemüvegtervező, napszemüveg-tervező*) történetét. Mindhárman vándorútra mennek, ugyanazon az úton indulnak el a kötőjelért. Az útelágazásoknál levő kérdésekre azonban másképpen kell válaszolniuk, ezért más-más úton mennek tovább. Útközben az igekötő és a toldalékok akadályozzák őket abban, hogy célba érjenek. Végül csak a legnagyobb testvér nyeri el a kötőjelet az út végén.

4. ábra: A kötőjel használata az alárendelő szóösszetételekben (Antalné Szabó 2010)

A diákok azt a feladatot kapják, hogy az ábra segítségével külön-külön mondják el a legkisebb testvér, a középső testvér és a nagy testvér történetét: milyen kérdést kapnak az utélagazásnál, hogyan válaszolnak, melyik úton mennek tovább, befolyásolják-e az útjukat az igekötő és a toldalékok, megkapják-e a kötőjelet az út végén.

Miután végigkísérték a diákok a három testvér útját, az a feladatuk, hogy döntsék el, melyik testvér útját járják végig a következő összetételek, és indokolják is meg a véleményüket: *irodalom + kedvelő; titkosírás + szakértő; kézírás + szakértő; kézírás + szakértői; kézírás + szakértőket; aláírás + gyűjtő; felirat + készítő; irat + megsemmisítő, írás + összehasonlító*. Megoldás: *irodalomkedvelő, titkosírás-szakértő, kézírásszakértő, kézírásszakértői, kézírásszakértőket, aláírásgyűjtő, feliratkészítő, iratmegsemmisítő, írás-összehasonlító*.

Az igekötős és a toldalékos szavak közös elemzése segít megérteni, hogyan vesszük figyelembe az igekötőt és a toldalékokat az összetett szavak kötőjeles tagolásakor. Az elemzés végén a következő tanulságokat lehet megfogalmazni:

- A két tagból álló szóösszetételeket nem írjuk kötőjellel. A kötőjeles írásmód mérlegelésekor az egy szóból álló igekötők nem számítanak összetételi tagnak, a legalább két szótagú igekötők számítanak összetételi tagnak.
- A kettőnél több tagból álló szóösszetételeket hat szótag hosszúságig nem írjuk kötőjellel. Ebben az esetben is a legalább két szótagú igekötők számítanak összetételi tagnak. Szótagszámláláskor a ragot, a jelet és az *-i* képzőt nem vesszük figyelembe.
- A kettőnél több tagból álló (legalább háromtagú) és hatnál több szótagú (legalább hét szótagú) összetételeket kötőjellel írjuk. Ebben az esetben is a legalább két szótagú igekötők számítanak összetételi tagnak. Szótagszámláláskor a ragot, a jelet és az *-i* képzőt nem vesszük figyelembe. A kötőjelet a két fő összetételi tag határára tesszük.

A szabály alkalmazását az általános iskolai korosztállyal úgy lehet gyakorolni, hogy a diákok eljuttassák a három testvér útját. Egy-egy diák tartja az utélagazásoknál a kérdéseket tartalmazó táblákat, valamint az út végén a legnagyobb testvérnek a kötőjelet. De digitálisan is meg lehet rajzolni a három testvér eltérő útját, a gondolkodás három folyamatábráját.

A szótagszámlálás szabályának a megértéséhez és alkalmazásához grammatikai tudás szükséges: az összetételi tag, a szótag, az igekötő, a rag, a jel és a képző fogalmának az ismerete, felismerésük a szavakban. Fontos kitérni a diákokkal való megbeszélésben arra is, hogy azért nem írhatjuk kötőjellel az íráshagyományhoz tartozó anyagnévi, számnévi és jelentéstömörítő folyamatos melléknévi igenévi jelzős kapcsolatokat, mert csak akkor írjuk őket egybe, ha két egyszerű szóból állnak, és minden kéttagú összetett szót, bármilyen hosszú is, kötőjel nélkül írunk. Ha az íráshagyományhoz tartozó kapcsolatok kettőnél több szóból állnak, különírjuk őket.

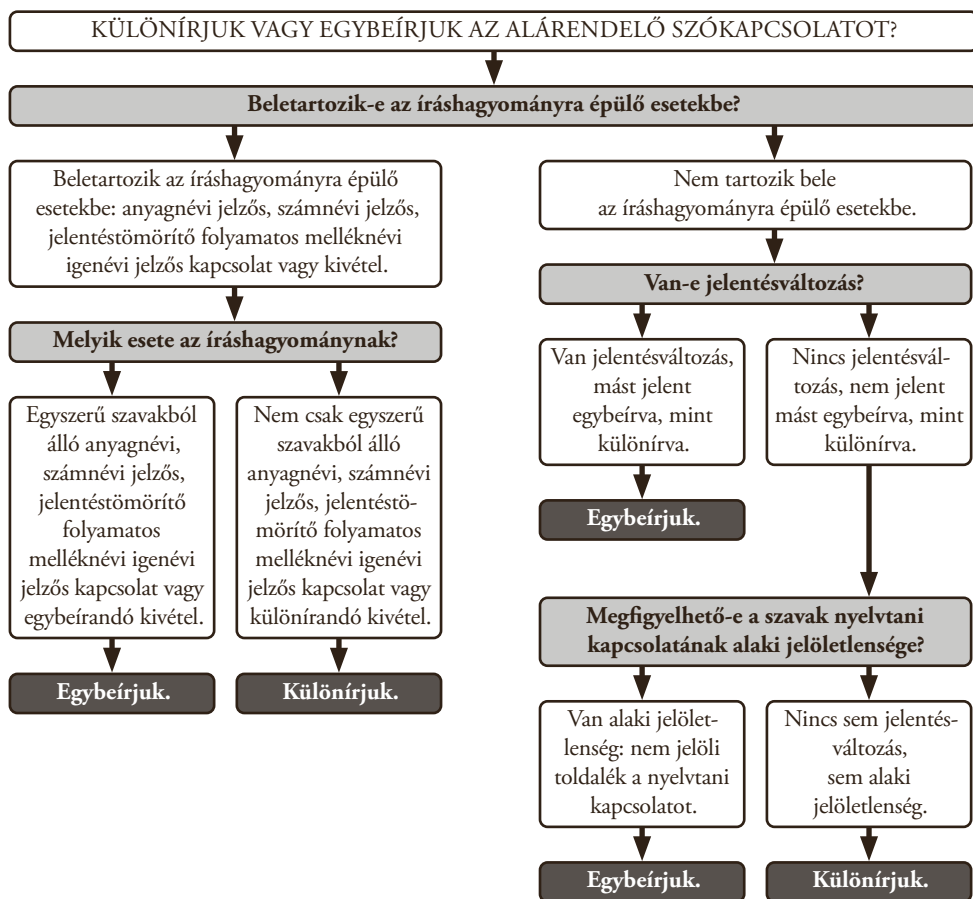
A különírás és az egybeírás témakörében tanult szabályok alkalmazását folyamatosan gyakorolni szükséges, hogy a diákok meg tudják jegyezni a szabályokat, és képesek

legyenek felidézni, alkalmazni őket. A gyakorlás hasznos módja, ha a különböző tárgyak szókincsében keresnek példákat a tanult szabályokra. Fontos, hogy a diákok a helyesírási szabályzatban is keressék meg és értelmezzék a tanult szabályokat, a szabályzat és helyesírási szótár használatával kapcsolatban is kapjanak feladatokat (Gonda 2009; AkH 2015; Tóth 2017). A szabályokra épülő helyesírási műveleteket a szabályok folyamatos felidézésével érdemes gyakorolni, a hibás példákat nem elég kijavítani, hanem a helyes írásmódot is meg kell indokolni. A diákokat arra kell biztatni, hogy bátran vegyék elő a jegyzeteiket, a szabályzatot, ha elbizonytalanodnak, mert minél többet foglalkoznak a helyesírási szabályokkal, annál nagyobb sikerrel tanulják meg és alkalmazzák őket.

8. Összegzés

A tanulmány a különírás és az egybeírás témakörének a tanításával és tanulásával, ezen belül az alárendelő szóösszetételek helyesírási szabályaival foglalkozott tanulásmódszertani nézőpontból. Olyan aktív tanulói tevékenységekre épülő tanulási utakat mutatott be, amelyek hozzájárulnak a tanulási eredmény növekedéséhez és a tanulási motiváció erősödéséhez. Az ismeretbővítő és fejlesztő helyesírási gyakorlatokhoz vizuális segédeszközöket is célszerű használni, táblázatokat, folyamatábrákat és hierarchikus fűrtábrákat (Antalné Szabó 2010; 2023). Az 5. ábra az alárendelő összetett szavak egybe- és különírását mérlegelő gondolkodási folyamat lépéseit összegzi az előzőekben taglalt helyesírási szabályokra épülve.

A jelentésváltozás próbája a mondatalkotás, az alaki jelöletlenség próbája a toldalékos szerkezté alakítás. Az íráshagyomány esetei pedig vagy megjegyzendő ismeretek, vagy a helyesírási szabályzat segít a felismerésükben (AkH. 2015). A kivételeket célszerű a helyesírási szótárban ellenőrizni (Tóth 2017). A témakör tanításának tanulsága az is, hogy grammatikai ismeretek is szükségesek a szabályok megértéséhez és önálló alkalmazásához. Az elemzés rámutatott arra is, hogy a szabályokra épülő helyesírási műveletekben a tanulásnak nem az egyes példák megjegyzésére, hanem a szabályok megértésére, megtanulására és alkalmazására kell fókuszálnia. A különírás és az egybeírás témaköre különösen alkalmas arra, hogy a diákok felismerjék, miért nevezzük értelemtükrözőnek a magyar helyesírást. A témakör lehetőséget ad arra, hogy a diákok felfedezzék a helyesírási szabályok logikáját és összefüggéseit, a magyar helyesírás rendszerszerűségét, és belássák, hogy a helyesírást érdemes és meg lehet tanulni.

5. ábra: A gondolkodás lépései annak mérlegelésekor, hogy külön- vagy egybeírjuk az alárendelő szókapcsolatot

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadás. 1984. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadás. 2015. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Antalné Szabó Ágnes 1999. A különírás és az egybeírás tanításának grammatikai alapjai. In: Kugler Nóra – Lengyel Klára (szerk.) *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 19–26.
- Antalné Szabó Ágnes 2004. A különírás és az egybeírás tanításáról. In: Antalné Szabó Ágnes: *Helyesírásunk öröksége*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 19–25.

- Antalné Szabó Ágnes 2009. A különírás és az egybeírás rendszeréről. Javaslát egy helyesírási fejezet megújítására. *Magyar Nyelvőr* 2: 129–149. <http://nyelvor.c3.hu/period/1332/133202.pdf> (2024. 03. 10.)
- Antalné Szabó Ágnes 2010. A magyar helyesírás vizuális rendszere. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=286> (2023. 12. 30.)
- Antalné Szabó Ágnes 2023. A helyesírás-tanulás stratégiái. In: Istók Béla et al. (szerk.): *A helyesírás-tanítás aktuális kérdései*. Komárom: Selye János Egyetem. 11–22.
- Gonda Zsuzsa 2009. A szótárhasználati kompetencia elsajátítása és fejlesztése. *Anyanyelv-pedagógia* 1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=160> (2024. 03. 10.)
- Keszler Borbála 2015. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 3: 253–269.
- Laczkó Krisztina 2002. Helyesírás és grammatika viszonya. In: Balázs Géza et al. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 306–312.
- Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.